دەربارەی کێشەی نێوان عێراق و کوردستان

ببین یان نەبین؟

د. ڕەفیق سابیر

1

دەوڵەتی عێراق، بە درێژایی هەشتا ساڵەی مێژووی خۆی، مەرجەکانی دەوڵەتی مۆدێرنی تێدا نەبووە. گەلانی نێوعێراق نە بە ویست و هەڵبژاردنی خۆیان، نە لەسەر ئەساسی زەمینەی هاوبەشی نەتەوەیی و هاوچارەنووسی و توانای پێکەوەهەڵکردن، لە سایەی دەوڵەتێکدا کۆکراونەتەوە. لە بەرامبەر ئەمەدا دەوڵەتی عێراق بە درێژایی مێژووی خۆی، بە پێچەوانەی زۆر دەوڵەتی دیکەی وڵاتانی فرەنەتەوە و ئایین، هیچ هەوڵێکی نەداوە تا زەمینەی پێکەوەهەڵکردن و هاوئامانجی و هاریکاریی نەتەوەیی لە نێوان "هاووڵاتیان"یدا پێک بهێنێت و داکۆکی لە بەرژەوەندییان بکات. دەوڵەت، کە ناسنامەیەکی ساختەی عەرەبی بە خۆی و وڵاتەکە داوە، نەیتوانیوە، نەک هەر لە نێوان عەرەب و کورددا، تەنانەت لە نێوان خەڵکی عەرەبی عێراقدا هاوئاهەنگیی نەتەوەیی و هەستی هاریکاریی نەتەوەیی و هاوچارەنووسی پێک بهێنێت. عەرەبی عێراق، بە هۆی جیاوازیی مەزهەبی و ڕابردووی مێژوویی جیاوازیان و سیاسەتی مەزهەبچییانەی دەوڵەتەوە، وەک دوو گەلی جیاوازی(سوننە و شیعە) و خاوەن دوو بەرژەوەندیی جۆراوجۆر و دوو ئامانجی جیاوازیان لێ هاتووە. دەوڵەتی عێراق لە جیاتی ئەوەی ڕەنگدانەوەی واقیعی فرەنەتەوەیی و فرەمەزهەبیی عێراق بووبێت هەمیشە دەوڵەتی کەمایەتییەکی عەرەبیی سوننی بووە کە تەنانەت لەسەدا بیستی خەڵکی عێراقیش پێکناهێنن. لە باتی ئەوەی هەوڵ بدات داکۆکی لە خواست و بەرژەوەندیی تاک و گروپە نەتەوەیی و مەزهەبی و کۆمەڵایەتییە جیاوازەکانی کۆمەڵ بکات، بەردەوام ویستوویەتی بەرژەوەندی و دەسەڵات و کولتووری کەمایەتی بەسەر زۆرایەتیی خەڵکدا بسەپێنێت و لە چوارچێوەی ئایدیۆلۆژیای سیاسیی خۆیدا لە قالبیان بدات. مێژووی هەشتا ساڵەی دەوڵەتی عێراق مێژووی ئەو ناکۆکییە بووە کە لە نێوان ناوەرۆک و پێکهاتی دەوڵەت و نێوان واقیعی فرەنەتەوەیی و فرەمەزهەبیی کۆمەڵی عێراقدا بووە. بۆیە دەوڵەتی عێراق، بەو پێکهات و سروشتەی هەی بووە و بەو ناکۆکییەی لەگەڵ خۆیدا هەڵی گرتووە هەم سەرچاوەی نائارامی شەڕی نێوخۆیی و ناوچەیی بووە، هەم ڕەوایی خۆی و بەهانەی مانەوە و توانای بەردەوامبوونی خۆی خستۆتە ژێر پرسیارەوە. سروشتی شەڕخوازانە و فاشیانەی دەوڵەت و جینۆسایدی کورد و کوشتاری خەڵکی شیعە نەیانتوانی ناکۆکیی نێوان سروشتی دەوڵەت و واقیعی فرەنەتەوەیی و فرەمەزهەبیی عێراق چارەسەر بکەن و، گەلێکی هاوئاهەنگ و هاوئامانج و هاوچارەنووسی عێراقی دروست بکەن. بە پێچەوانەوە دەوڵەتی عێراق، لە پاڵ ئەوەدا کە ڕووبارێکی خوێنی لە نێوان خۆی و گەلی کوردستاندا دروستکردووە، جیاوازیی نێوان گەلی هەرێمی عەرەبی عێراقیشی قووڵتر کردۆتەوە و ئەوانی گۆڕیوە بە دوو گەلی جیاواز کە هەستی هاوچارەنووسی و توانای پێکەوەهەڵکردنیان لەنێواندا لاوازتر بووە، یان نەماوە. هەر گەلەیان خاوەنی مەرجەعی سیاسی و ئاینی-ڕۆحیی خۆی و بەرژەوەندی و ئامانجی تایبەت بە خۆیەتی و، لە هەیمەنەی سیاسی و مەزهەبیی لایەنی دی دەترسێت. ئەگەر مرۆڤ ڕاشکاوانە بدوێت و دیماگۆگیای ئایدیۆلۆژی و گومڕایی سیاسی وەلا بنێت دەتوانێت بڵێت کە جیاوازیی بەرژەوەندی و ئامانجی نێوان عەرەبی سوونە و عەرەبی شیعە بە ئەندازەیەکە کە زۆرینەی خەڵکی شیعەی عێراق، لە رووی رۆحی و سایکۆلۆژی و هاوچارەنووسییەوە خۆیان لە شیعەی ئێران (فارس) بە نزیکتر دەزانن تا لە عەرەبی سوننەی عێراق. هەروا زۆرینەی عەرەبی سوننەی عێراق خۆیان لە عەرەبی سوریا و ئوردون و ..تاد بە نزیکتر دەزانن تا لە عەرەبی شیعەی عێراق. ڕەنگە تاکە خاڵ و ئامانجی هاوبەشی نوێنەرانی مەزهەبی و سیاسیی هەردوو لایان ئەوەبێت کە بە گومانەوە بۆ کورد دەڕوانن، وەک یەک خۆیان لە هۆکاری ڕاستەقینەی کێشەی نێوان عێراق و کوردستان دەدزنەوە.

2

کێشەی نێوان گەلی باشووری کوردستان و دەوڵەتی عێراق لە ڕۆژی دروستکردنی قەوارەی عێراق، لە لایەن بریتانیاوە، دەستی پێکردووە. ئەم کێشەیە کێشەی گەل و وڵاتێکی بندەستکراو و بێمافکراوە لەگەڵ دەوڵەتێک، کە سەد لەسەد وەک داگیرکەری کوردستان ڕەفتاری کردووە. بۆیە ئەم کێشەیە لە ناوەرۆکدا کێشەی خاک و ناسنامەی نەتەوەییە، کێشەی مافی سەروەرییە. ئەزموونی مێژوویی سەلماندوویەتی کە

گۆڕینی ڕژێمی سیاسیی لە عێراقدا (بە هەرەسهێنانی دەوڵەتی عێراقیشەوە) دەتوانێت، لە باشترین حاڵەتدا، زەمینەیەکی لەبار بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە بڕەخسێنێت، نەک کێشەکە بە جۆرێکی ئۆتۆماتیکی چارەسەر بکات. بە درێژایی مێژووی هەشتا ساڵەی دەوڵەتی عێراق، شێوەی حوکمڕانی و دەسەڵات لە بەغدا هەر چۆنێک بووبێت، کێشەی نێوان کوردستان و عێراق ئاڵۆزتر و ئاڵۆزتر بووە. چونکو نوێنەرانی عێرق هەمیشە و تا ئێستا خاکی کوردستان بە بەشێک لە خاکی خۆیان دەزانن بۆیە پێیان وایە کە دەبێت ئەوان چارەنووسی سیاسیی ئەم ناوچەیە و گەلەکەی بڕیار بدەن. لای ئەوان کورد، وەک گەلێک، نەک هەر شایەنی ئەوە نەبووە کە لەگەڵ گەلی عەرەبی عێراقدا یەکسان و هاوماف و شەریکەدەسەڵات بێت، بەڵکو هەر داخوازییەکی نەتەوەیی کورد وەک هەڕەشەیەک بۆ پرۆژەی قەومی عەرەب و وێنەی مەترسییەک بۆسەر ئاسایشی عێراق و عەرەب داندراوە. دەوڵەتی عەرەبیی عێراق و کۆمەڵی عەرەبی عێراق بەردەوام خۆیان لە هەقیقەتی ئەم کێشەیە و شێوەی چارەسەرکردنی دزیوەتەوە؛ یان ویستویانە بە زەبری هێز و ستەم و جینۆساید ئەو شێوە چارەسەرە بەسەر کورددا بسەپێنن کە خۆیان ویستوویانە. کەچی کورد، لە سەنگەرەکانی داکۆکی لەخۆکردندن و تەنیاییدا، هەر ئەوەی لەدەست هاتووە خۆی لە کۆمەڵکوژی و توانەوەی نەتەوەیی بپارێزێت و بە کەمترین مافێکی نەتەوەیی ڕازی بێت، یان لە چوارچێوەی ئەو دەرفەت و دەرەتانانەی دەوڵەتی عێراق بۆی دیاریکردوون داوای هەندێک مافی نەتەوەیی خۆی بکات. ئەم حاڵەتە، کە بە درێژایی دەیان ساڵ بەردەوام بووە، کولتوورێکی سیاسی و فەزایەکی سایکۆلۆژیی تایبەتی لای خەڵکی کورد و خەڵکی عەرەبی عێراق دروست کردووە؛ لایەنی کوردی لە خۆی ڕانەدیوە کە پرسی کورد وەک کێشەی نەتەوەیەکی بندەست، یان کێشەی نێوان دوو هەرێم و دوو گەل بخاتە ڕوو، بە پێی پرینسیپی مافی خۆبڕیاردانی چارەنووس و یەکێتیی ئارەزومەندانەی هەردوو گەل داوای چارەسەر بکات، بەڵکو زیاتر چاوی لەوە بووە کە دەوڵەتی عێراقی چی پێ دەدات. کەچی لایەنە عەرەبییەکان، لە دەسەڵاتەوە بۆ هێزە سیاسییەکان، نەیانتوانیوە و نەیشیان ویستووە هەقیقەتی کێشەکە، وەک کێشەی نێوان گەلێکی بندەست و وڵاتداگیرکراو و ناسنامەکوژراو لەگەڵ دەوڵەتێکی داگیرکەر و ناسنامەکوژدا ببینن. بۆیە ئەوان هێشتا، دەیانەوێت خۆیان ڕادەی ماف و ئازادیی کورد بڕیار بدەن. دەیانەوێت خۆیان سنووری جیۆگرافیای کوردستان، بەپێی بەرژەوەندیی خۆیان، نەک بەپشتبەستن بە هەقیقەتی مێژوویی و واقیعی نەتەوەیی، دیاری بکەن. بە کورتی مرۆڤ دەتوانێت بڵێت کە هەموو ئەو تێز و ڕێچارەسەرانەی لەم نیو سەدەیەی دواییدا بۆ چارەسەری کێشەی نێوان کوردستان و عێراق خراونەتە ڕوو، تەماوی و نیوەچڵ بوون، بە شێوەیەک لە شێوەکان خۆدزینەوە بوون لە چارەسەرێکی ڕاستەقینەی کێشەکە، بۆیە هەموویان بە بنبەست گەیشتوون.

دوای هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی عێراق و بوونی هێزی هاوپەیمانان لە عێراقدا، دەرفەتێکی بێ وێنە بۆ چارەسەری کێشەی نێوان عێراق و گەلی کوردستان ڕەخساوە و بەبێ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە ناتواندرێت قسە لە عێراقێکی نوێی ئارام و دیموکرات بکرێت. دروستکردنەوەی عێراقێکی نوێ و دیموکرات، لەسەر ئەساسی پێکەوەژیانی ئارەزوومەندانەی کورد و عەرەب بە چارەسەری پرسی کورد و باوەڕهێنان بە مافی نەتەوەیی و نیشتمانی گەلی کوردستان دەست پێ دەکات. ئەو کات و توانایەی کورد بۆ دروستکردنەوەی دەوڵەتی عێراق تەرخانی کردووە و دەکات دەبێت بە ئامانجی دروستکردنەوەی عێراقێکی لەم جۆرە بێت، نەک لەسەر حیسابی پێشخستنی ئەجێندای کورد و چەسپاندنی مافی نەتەوەیی کورد. دروستکردنەوەی دەوڵەتی عێراق و گێڕانەوەی سەرداریی عێراق، لە خۆیاندا، نە ئامانجێکن بۆ گەلی کورد و، نە گرفتی ئەون. ئەم مەسەلانە تەنیا بە پەیوەندی لەگەڵ ناوەرۆکی دیموکراتانەی دەوڵەتی داهاتووی عێراق و ئەو مافانەی ئەو دەوڵەتە بۆ کورد دابینیان دەکات مانا و نرخیان هەیە. بە واتایەکی دی بۆ کورد پرۆسێسی دامەزراندنەوەی دەوڵەتی عێراق و بە دیموکراتیکردنی عێراق لەگەڵ پرۆسێسی چەسپاندنی قانوونیی مافەکانی گەلی کوردستان، لەسەر ئەساسی مافی خۆبڕیاردانی چارەنووس، پێکەوە گرێدراون و ناکرێت لێک جیا بکرێنەوە. بەشداربوونی نوێنەرانی کورد لە ئەنجومەنی حوکم و دەوڵەتی داهاتووی عێراقدا دەبێت بۆ سەرگرتنی ئەم پرۆسێسە بێت. هێزی سیاسی و ڕەوایی قانوونیی ئەم نوێنەرانە لەوەدایە کە ئەوان نوێنەری گەل و هەرێمێکن و لەسەر ئەم ئەساسە، نەک تەنیا لەبەر ئەوەی عێراقین، بەشداری لە ئەنجومەنی حوکمدا دەکەن. واتا ئەوان هێشتا تەرەفێکن لەگەڵ عێراقدا کە هەشتا ساڵە درێژە بە کوشتاری گەلی کورد و وێرانکردنی کوردستان دەدات. بۆیە ناکرێت ناکۆکیی لە نێوان نوێنەرایەتیی کوردستانیی ئەوان و ڕۆڵی عێراقییانەیاندا هەبێت. ئەوان پێش ئەوەی نوێنەرایەتیی عێراق بکەن نوێنەرایەتیی کوردستان دەکەن. نوێنەرانی کورد کاتێک دەتوانن هەم نوێنەری کورد و هەم نوێنەری عێراق بن کە عێراق، وەک دەوڵەت و وڵات و دەزگا قانوونی و دەوڵەتییەکانی، لەسەر ئەساسی پێکەوەژیانی ئارەزوومەندانە و یەکسانانەی هەردوو گەلی هەرێمی کوردستان و هەرێمی عەرەبی عێراق و دابەشکردنی دەسەڵات و سامان و سەروەری دروست کرابێتەوە.

بەلام ئایا گەلی عەرەبی عێراق دەتوانێت بە ئاسانی یەکسانبوونی نەتەوەیی و ، پێکەوەژیانی ئارەزوومەندانەی خۆی و گەلی کوردستان و پرینسیپەکانی دیموکراتی قبوول بکات؟ ئەو کێشە توندەی لە نێوان لایەن و هێزە جۆراوجۆرەکانی عێراقدا لە پێناوی هەیمەنە و دەسەلاتدا دەستی پێکردووە دەری دەخات کە گەلی عەرەبی عێراق (بە سوننە و شیعەیەوە) نایەوێت پەند و دەرس لە مێژوو وەربگرێت ، ئامادە نییە بە ویستی خۆی دەستبەرداری کولتووری ستەم و شۆڤێنیزمی نەتەوەی سەردەست و دیکتاتۆریا ببێت. هێشتا خولیای زەوتکردنی دەسەلات و هەیمەنەی مەزهەبی و نەتەوەیی عەرەبی ، ڕێبازی سیاسی و ناوەرۆکی دیسکۆرسی سیاسیی ئەوان پێک دێنێت. لە ڕاستیدا ئیمڕۆ لە عێراقدا ، لە هەر کاتێکی دی زیاتر ، مەترسی هەلگیرسانی شەڕی مەزهەبیی نێوان شیعە و سوننە و هەلگیرسانی شەڕی نەتەوەیی لە دژی کورد هەیە.
ئەگەر هێزی ئامریکا و هاوپەیمانان لە عێراقدا نەبوونایە ئەوا بە دلنیاییەوە ئێستا یەکێک لەم شەڕانە ، یان هەردووکیان هەلگیرسابوون. گەلانی عێراق وەک چۆن بەبێ کۆمەکی ئامریکا و هاوپەیمانانی نەیانتوانی خۆیان لە دەسەلاتی دیکتاتۆری ڕزگار بکەن ، ناشتوانن بەبێ کۆمەکی ئەوان گرفتە نێوخۆییەکانی عێراق ، لەپێشەوەیان کێشەی نێوان کوردستان و عێراق ، شیعە و سوننە چارەسەر بکەن و کۆمەلێکی دیموکرات دابمەزرێنن.

3

ڕوخاندنی دەولەتی عێراق و شێوەی دروستکردنەوەی دەولەتەکە مۆدێلێکی نوێی گۆڕانکاریی سیاسی و کۆمەلایەتی و ئابووری و کولتووری لە ناوچەکەدا دەخاتە ڕوو. ئەو ولاتانەی کە خۆیان توانا و قابیلیەتی ئەم جۆرە گۆڕانکارییانەیان نەبێت ، دەشێت بە کۆمەکی دەرەکی ئەم کارەیان بۆ مەیسەر بکرێت. ئەمە سەرەتای پرۆسێسێکی سیاسی ، ئابووری ، کۆمەلایەتی و کولتوورییە کە تەنیا لە سنووری عێراقدا بەند نابێت ، بەلکو پێدەچێت دەولەتان و ولاتانی عەرەبی و ڕۆژهەلاتی نێوین بە گشتی بگرێتەوە. ئەم دەولەتانە ، دوای هەشتا سال حوکمی دیکتاتۆری و ستەم و ڕەشەکوژی و فەساد ، توانای بەردەوامبوونی خۆیان لەدەست داوە. زۆربەی ئەو دەولەتانە خۆیان لە ڕەوشی سیاسی و کولتووری دنیا دابڕیوە و بوونەتە سەرچاوەی هەژاری و دواکەوتوویی کۆمەلایەتی و ، دورگەی خورافە و فوندەمێنتالیزمی ئیسلامی. بە توندی بەرەنگاری شەپۆلی ئەو گۆڕانکارییە سیاسی ، ئابووری و کۆمەلایەتییانە دەبنەوە کە خەریکە هەموو دنیا بتەنێتەوە. لە سەردەمی ئیمڕۆدا ، کە ولاتان و کیشوەرەکان لە ڕێگای تۆڕێکی فراوانی ئابووری ، ئاگاداری ، تەکنۆلۆژییەوە پێکەوە بەستراون ، ئەم دولەتانە ناتوانن لەوە زیاتر گۆشەگیرانە ، لە ناو قەلایەکی داخراودا بمێننەوە. بە ناوی گوایا سەرداریی نەتەوەییەوە درێژە بە پێشێلکردنی مافی مرۆڤ و ستەمی کۆمەلایەتی و نەتەوەیی و مەزهەبی بدەن. ئەوان ناچاری کرانەوە و تێکەلبوونی ڕەوشی سیاسی و ئابووریی جیهان دەکرێن. ئەم پرۆسێسە کۆمەلێک ڕێسا و نەریتی نوێ لەو ولاتانەدا دەچەسپێنێت کە ڕێگا بۆ کرانەوە و تێکەلبوونیان لەگەل جیهان و ، بلاوبوونەوەی پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری ، وەک تێکرای پەیوەندییە ئابووری ، کولتووری و کۆمەلایەتییەکان خۆش دەکەن. لە ڕووی سیاسیشەوە مەسەلەی کۆمەلی کراوە ، واتا کۆمەلی ئازاد دەسەپێنن. چی دی مەسەلەی مافی مرۆڤ؛ مافی نەتەوە بندەستەکان و ژنان و کەمایەتییە ئاینی و مەزهەبییەکان ، وەک مەسەلەی نێوخۆیی ئەو ولاتانە سەیر ناکرێن چونکو عاقیبەتەکانی کار لە ئارامی و ئاسایشی ناوچەیی و نەزمی سیاسیی جیهان دەکەن. بۆیە دەخالەتکردن بۆ ڕێگرتن لە پێشێلکردنی مافی مرۆڤ و کوشتاریی کەمایەتیەکان بە کارێکی قانوونی دادەندرێت.

لەم دە-پانزدە سالەی دواییدا پرۆسێسی دیموکراتی ئەورووپای ڕۆژهەلات و زۆرینەی ولاتانی ئەمریکای لاتین و تەنانەت ئەفریقای گرتۆتەوە. کەچی هێشتا ڕۆژهەلاتی نێوین ، بە تایبەتی ولاتانی عەرەبی گرفتاری دیکتاتۆریا و دواکەوتوویی ئابووری و نەخوێندەوارین و وەک قەلای دیکتاتۆریا و ستەم و دواکەوتوویی و کۆیلەکردنی ژن ماونەتەوە. بە پێی ڕاپۆرتی گەشەکردنی مرۆیی عەرەب سالی 2003 کە کۆمەلێک باسکاری سەربەخۆی عەرەب ئامادەیان کردووە و کۆمەلی نەتەوە یەکگرتووەکان بلاوی کردۆتەوە ، ولاتانی عەرەبی هێشتا وەک نمونەی ئیستیبداد و دواکەوتنی ئابووری ، کولتووری و کۆمەلایەتی ماونەتەوە. بە پێی ڕاپۆرتەکە لە هیچ ولاتێکی عەرەبیدا ئازادیی هەلبژاردن و ڕێکخستن و چاپەمەنی نییە. لەسەدا 43ی گەورەسالان (البالغین) نەخوێندەوارن (لە ولاتانی دیکەی تازەپێشکەوتوودا تەنیا لەسەدا 29 نەخوێندەوارن). بە پێی راپۆرتەکە لە هیچ ولاتێکی دنیادا ژنان هێندەی ولاتانی عەرەبی بێ دەسەلات و پایە نزم نین. کەچی لە بواری ئابووریی بەرهەمهێنەرانەدا ، هەموو ولاتانی عەرەبی ، کە سەرژمێری هاوولاتیانیان بە 280 ملیۆن کەس داندراوە ، تەنیا هێندەی ولاتێکی وەک فینلاندا ، کە سەرژمێرەکەی پێنج ملیۆن کەسە ، بەرهەمی پیشەسازیی دەنێرنە دەرەوە*.

دیاره لایەنێکی دیکەی کەمایەسیی وڵاتانی ناونراو بە عەرەبی (کە ڕاپۆرتەکە فەرامۆشی کردووە) ستەمی نەتەوەیی و ئاینی و مەزهەبییە. لەم وڵاتانەدا گەلانی غەیرەعەرەب و غەیرەمسوڵمان و غەیرە سوننە بەتوندی پەلاماری زمان و کولتوور و ئاین و مەزهەبیان دەدرێت، تەنانەت نکوڵی لە بوونیان دەکرێت و بە زۆر بەعەرەب یان بەمسوڵمان دەکرێن. دەوڵەتانی عەرەبی (هەروا ڕۆژهەڵاتی نێوین بە گشتی) نەیانتوانیوە تاکە مۆدێلێکی سەرکەوتوانەی پێکەوەژیانی یەکسانانەی خۆیان و غەیری خۆیان پێشکەشی ئەزموونی مرۆڤایەتی بکەن. ئەو دەوڵەتانە بە ئیسرارەوە ڕێ لە پێشکەوتن و کرانەوەی وڵاتەکانیان دەگرن، لە ناو سەنگەرەکانی ئیمان و باوەڕو خوڕافاتدا بە گژ هەر دیاردەیەکی نوێدا دەچنەوە کە لە ئەوروپا و ڕۆژئاواوە ببێت. دیماگۆگیای سیاسی و مێدیای دەوڵەتی و سیستمی غەیبی و دواکەتووانەی خوێندن و پەروەردە توانیویانە زۆرینەی گەلانی ئەو وڵاتانە بە جۆرێک چەواشە بکەن کە ڕۆژئاوا بە دوژمنی ئیسلام و کولتوور و باوەڕی خۆیان دابنێن. ڕۆژئاوا و ئامریکا، نەک ڕژێمە دیکتاتۆر و فاسید و ستەمکارەکانیان، بە سەرچاوەی نەداری و بەدبەختی و دواکەوتوویی خۆیان بزانن. توانا و وزەی ئەو گەلانە، لە جیاتی ئەوەی ئاراستەی گۆڕینی کۆمەڵ و ڕژێمە دیکتاتۆرییەکانیان و پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی بکرێن، بە تەواوی ئاراستەی دەرەوە، ئەمریکا و ڕۆژئاوا کراون. گەلانی ئەو وڵاتانە بە پشتبەستن بە توانای خۆیان ناتوانن لە دەسەڵاتی دیکتاتۆری ڕزگار ببن و سیستمی دیموکراتی دابمەزرێنن. بۆیە ئەم کۆمەڵ و وڵاتانە دەبێت بە کۆمەکی دەرەکی لە دەسەڵاتی دیکتاتۆریا و ستەم و دواکەوتوویی دەرباز بکرێن و تێکەڵاوی ڕەوشی سیاسیی جیهان بکرێن. ئەم کۆمەکەیش دەشێت لە فشاری ئابووری، سیاسی و زانستی و تەکنۆلۆژیاوە تا پەلاماری عەسکەری بگرێتەوە"**". ئەگەر ئەم بۆچوونە تا ئاپریل (نیسان)ی 2003 گریمانەیەک یان تێزێک بووبێت ئەوا لە دوای ڕوخاندنی دەوڵەتی بەعسەوە بۆتە هەقیقەتێکی نوێ لە سیاسەتی نێو دەوڵەتیدا. ئەم نمونەیە بەلای زۆرەوە دەبێتە مۆدێلێک بۆ گۆڕینی ڕژێمی سیاسی کە لە وڵاتانی دیکەیشدا، بە شێوەی جۆراوجۆر، دووبارە دەبێتەوە. پڕۆژەی (ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی نوێ) کە ئامریکا دەیەوێت، لە هاوینی ساڵی 2004 دا، بە کۆمەکی وڵاتانی ئەوروپا بیخاتە ڕوو، شێوەی گۆڕانکاریی بە کۆمەکی دەرەکی دەکاتە مۆدێلێکی نوێ لە جیهاندا.

دیاره ئێره جێگای باسکردنی ئەم پڕۆژەیە نییە، بە تایبەتیش کە هێشتا بەتەواوی ناوەڕۆک و میکانیزمی پەیڕەوکردنی بڕیار نەدراوە، بەڵام دەکرێت لەم بارەیەوە بگوترێت کە ئەم پڕۆژەیە بەو ئامانجەیە کە مۆدێرنێتەی ئابووری، سیاسی، کۆمەڵایەتی و کولتووری و، دیموکراتی لەو وڵاتانەدا بڵاوبکاتەوە کە هێشتا بە داخراوی وەک قەڵای دیکتاتۆریا و ستەم و دواکەوتوویی کۆمەڵایەتی ماونەتەوە. پڕۆژەی ڕۆژهەڵاتی نێوینی نوێ ، یان ڕۆژهەڵاتی نێوینی گەورە، وێرای ئەو جیۆگرافیا سیاسییەی بە ڕۆژهەڵاتی نێوین ناسراوە، کۆمەڵە ناوچەیەکی دیکەیش، لە ئاسیای ناوەڕاست و ناوچەکانی دەریای قەزوین و پاکستانەوە تا باکووری ئەفریقا، دەگرێتەوە. بە پێی ئەم پڕۆژەیە دەوڵەتەکان دەرەتانی نوێی گۆڕانکاریی ئابووری و ریفۆرمی سیاسی و کولتووریان بۆ دەڕەخسێندرێت و ناچاری کرانەوە و شەفافییەت و پاراستنی مافی مرۆڤ و دەکرێن. ئاشکرایە لەم دەوڵەتانەدا دەیان نەتەوەی ژێردەست و خەڵکی سەر بە ئاین و مەزهەبی جیاواز هەن کە لە هەموو مافێکیان بێ بەش کراون. کرانەوەی ئەو وڵاتانە و کۆتایهێنان بە دەسەڵاتی دیکتاتۆری و ئیستیبدای دەرەتانی نوێ بۆ چارەسەری کێشەی نەتەوەیی و مەزهەبی و ئاینیی لەو وڵاتانەدا دەڕەخسێنێت. چارەسەری ئەم کێشە و ناکۆکییانە، وەک بەشێک لە پرۆسێسی گۆڕان و بەدیموکراتیبوونی ئەو وڵاتانە، بە توندیی خۆی دەسەپێنێت. کۆمەڵە نەتەوە و گەلێکی ستەملێکراو و کەنارخراو دێنە سەر شانۆی سیاسیی ئەو وڵاتانە کە بەرژەوەندیی قووڵیان لەم گۆڕانکارییانەدا هەیە. هەر یەکەیان، بە پێی ئەو توانا سیاسی و ئابوورییەی هەیانە، دەتوانن ببنە هێزێکی گرنگی ئەم گۆڕانکارییانە و شوێنێکی نوێ لە ناو گەلانی ناوچەکە و هاریکاریی ناوچەییدا بگرن و بەشداری لە سەقامگیرکردنی ئاساییشی ناوچەیی و پاراستنی بەرژەوەندیی نەتەوەیی دوورمەودای ئامریکا و ڕۆژئاوا بکەن. ئەگەر ئەم پڕۆژەیە جێبەجێ بکرێت سنووری نێوان وڵاتانی ناوچەکە تەنیا لەسەر کاغەز بوونیان دەمێنێت و نەخشەی ناوچەکە بە گشتی دێتە گۆڕین. گەلانی ناوچەکە پەیوەندییەکانی خۆیان بە جۆرێکی نوێ دادەڕێژنەوە. لە نێوانیاندا شێوەیەکی نوێی هاریکاری و هاوپەیمانی و هاوپەیوەستی، لەسەر ئەساسی نزیکی کایەی کولتووری و زمان، یان جیۆگرافیا و بەرژەوەندیی هاوبەش، دروست دەبێت. لێرەدا گرنگە ئاماژە بۆ ئەوە بکەم کە بەدیموکراتیکردنی هەر وڵاتێکی فرەنەتەوەیی ناوچەکە (بە عێراقیشەوە) مەرج نییە ڕاستەوخۆ پرسی نەتەوەیی، بە جۆرێکی ڕاەوا و بەپێی پرینسیپی مافی خۆبڕیاردانی چارەنووسی گەلان، چارەسەر بکات. ئەم مەسەلەیە تا ڕادەیەکی زۆر دەوەستێتە سەر توانای سیاسیی هەر نەتەوەیەک، کە وەک گروپێکی ئێتنیکی-سیاسی، خاوەن خاکی تایبەت بە خۆی، دەیەوێت و دەتوانێت چ ڕۆڵێکی سیاسی و ئابووریی سەربەخۆی هەبێت. بە ڕای من هەر کام لەو نەتەوە ژێردەستانە، بە کوردیشەوە، ئەگەر نەتوانن وەک یەکەکی بەجیاهەڵکەوتووی سیاسیی نەتەوەیی و جیۆگرافی و کولتووری (لە شێوەی کیانی سەربەخۆ، یان کیانی فیدرالی و کۆنفێدرالیدا) خۆیان ڕێک بخەن سەرەنجام ناچاری ئینیدیماجکردن (ئینتێگراسیۆن) لەگەڵ نەتەوەی سەردەست دەبن و بەرەو توانەوەی کولتووریی و نەتەوەیی دەڕۆن. لەبەر ئەوەی هەر کام لە زمنانی تورکی، عەرەبی و فارسی لە کۆمەڵە

وڵاتێکدا زمانی زاڵ و ڕەسمین مەترسی هەرە گەورە بۆ سەر تواندنەوەی زمانانی نەتەوە بندەست و بچوکەکان لە یەکێک لەم زمانانەوە دێت. ئەوەی ئەم مەترسییە زیاتر دەکات ئەوەیە کە چاوەڕوان دەکرێت، لەو ئاڵوگۆڕانەی لە ناوچەی رۆژهەڵاتی نێوینی گەورەدا ڕوو دەدەن، چەند ناوەندێکی بەهێزی سیاسی و ئابووری و کولتووری-زمانی دەبکەون. وێرای هێندستان، وڵاتانی وەک تورکیا، ئێران و وڵاتانی عەرەبی (وەک کایەی کولتووری-زمانی و هێزی ئابووری) بە هۆی شوێنی جیۆگرافای سیاسییان و زۆری سەرژمێری دانیشتوان و هاوزمانانیان و ڕابردووی مێژوویان و توانای عەسکەری یاخود ئابوورییانەوە دەشێت ببنە سێ هێزی گرنگی سیاسی، ئابووری و کولتووری (زمانی)ی ناوچەکە. لەبەر ئەوەی کورد خۆی هەشتا ساڵە لەژێر پەلامار و هەڕەشەی ئەم سێ زمانانەدایە ئەوا دەتوانین ئاسانتر لەوە بگەین کە ئەگەر کورد، قەوارەیەکی نەتەوەیی-جیۆگرافیایی خۆی (سەربەخۆ یان فیدرالی) نەبێت، چەند بە ئاسانی دەکرێت لەناو ئەو نەتەوانەدا بتوێتەوە. ئەم پرۆسێسەیش بە زەبری ستەم و لەناوبردن نابێت، بەڵکو بە حوکمی کۆمەڵە فاکتەرێکی ئابووری و کولتووری دەبێت: وەکو تێکەڵبوون و ئاڵوگۆڕی ئابووری و کولتووری و پێداویستییەکانی بازار و توریزم و زەرورەتی کار و ژیان و ئەو توانا زانستی و مەعریفییەی هەر کام لەم زمانانە لەگەڵ خۆیدا هەڵی دەگرێت. بۆیە کرانەوە و بە دیموکراتیکردنی ناوچەکە مەرج نییە بە جۆرێکی ئۆتۆماتیکی پرسی نەتەوەیی گەلە بندەستەکان چارەسەر بکات. ئەزموونی دیموکراتی لە زۆر وڵاتاندا سەلماندوویەتی کە دیموکراتی دەتوانێت کۆتایی بە ستەم و ڕەشەکوژی بەرامبەر بە نەتەوەی بندەست بهێنێت و لە چوارچێوەی مافی هاووڵاتیبووندا ئازادیی بۆ تاکەکان دەستەبەر بکات. بەڵام لە هەمان کاتدا دەشتوانێت زمانی گەلە بچوک و کەمە نەتەوەییەکان بخاتە ژێر کۆنترۆلی زمانی زاڵ، یان هێندە بێبایەخیان بکات کە تەنیا لە سنووری زمانی ناو ماڵدا بمێننەوە و بەرەو لەناوچوون بڕۆن. لەمەودوا ئیتر ناتواندرێت نەتەوەکان لە ڕێگای جینۆسایدەوە لەناو ببردرێن، بەڵکو دەشێت لە ڕێگای کوشتنی زمانەوە بتوێندرێنەوە.

4

گۆڕینی ڕژێمی سیاسیی عێراق و بە دیموکراتیکردنی کۆمەڵی عێراق تەنیا پەیوەندیی بە عێراقەوە نییە. عاقیبەتەکانی ڕاستەوخۆ کار لە وڵاتانی دیکەی ناوچەکە دەکەن. شێوەی چارەسەری پرسی کورد لە عێراقدا، بە هەر بارێکدا بێت، دەتوانێت ببێتە سەرەتای مۆدێلێک بۆ چارەسەری پرسی نەتەوە بندەستەکانی وڵاتانی دیکەی ناوچەکە، لەوانە پرسی کورد لە بەشەکانی دیکەی کوردستاندا.

بەڵام پرۆسێسی بەدیموکراتیکردنی کۆمەڵی عێراق و چارەسەری کێشەی کوردستان و عێراق کارێکی دژوار و ئاڵۆزن. چونکو لە لایەکەوە نیاز و مەرامی ئامریکا لە عێراقدا بە گشتی و، بەرامبەر بە کورد بە تایبەتی هێشتا بە تەواوی ڕوون نین. لە لایەکی دیکەوە کۆمەڵی عێراق لەناو کولتووری بەعس و ئیستیبداد و ستەم و وێرانەی ئابووری و سیاسیدا بە جۆرێک غەرق بووە کە مەسەلەی دیموکراتی، بۆ زۆرینەی خەڵکی عێراق، وەک کەمالیاتی لێ هاتووە. هەروا ستەمی هەشتا ساڵەی دەوڵەتی عێراق بەرامبەر بە کورد بۆتە بەشێک لە کولتووری سیاسیی عێراق. مرۆڤ ناهەقی بەرامبەر بە خەڵکی عەرەبی عێراق ناکات ئەگەر بڵێت ئەوان بە درێژایی ئەو ماوەیە، بە تایبەتی لە سەردەمی بەعسدا، بە ڕادەیەک بە داپڵۆسینی کورد و کوشتاری بە کۆمەڵی کورد ڕاهاتوون کە ناتوانن تێگەیشتنیان بۆ ژانی گەلی کورد و مافی ئازادی و خواستی پێکشەوتنی نەتەوەیی گەلی کوردستان هەبێت. ئەوان خۆیان، لە ڕووی ئەخلاقی و سیاسییەوە، لە تاوانی دەوڵەتە عەرەبییەکەیان و تاوانی ئەنفال و جینۆسایدی کورد بەرپرسن. زۆرینەی گەلی عەرەبی عێراق ناتوانێت بە ئاسانی لەوە بگات کە کورد خاوەنی خاک و زێدی خۆیەتی و چارەسەرکردنی پرسی کورد کلیلی ئارامی و بەدیموکراتیکردن و پێشکەوتنی کۆمەڵی عێراقە. بەرگریی توندی هێزە سیاسی و مەزهەبییەکان و زۆرینەی گەلی عەرەبی عێراق بەرامبەر بە داخوازیی گەلی کوردستان (فیدرالیزم) ئەوە دەسەلمێنن کە ئەوان، هێشتا نەگەیشتوونەتە ئەو ئاستە شارستانی و سیاسییەی کە باوەڕ بە ماف و ئازادیی ئێمە بهێنن. بۆیە ئێمە نابێت چاوەڕوانیی زۆرمان لێیان هەبێت. لە ڕاستیدا گرفتەکە لەمەیش گەورەترە، چونکو لە پاڵ ئەماندا گەلەکۆمەکێیەکی عەرەبی و ناوچەیی لە دژی گەلی کورد دەستی پێکردووە. دەوڵەتانی ناوچەکە، کە لە ستەمی نەتەوەیی و ئایینی و پێشێلکردنی مافی مرۆڤ و کۆیلەکردنی ژناندا نمونەیان کەمە، ناخوازن عێراق ببێتە مۆدێلێکی نوێی دیموکراتی و چارەسەرکردنی کێشەی نەتەوەیی لە ناوچەکەدا. ئەو فشارە ناوچەییەی، لە چەندان لایەنەوە، بۆ کورد هێنراوە بەو ئامانجەیە کورد ناچار بکرێت دەستبەرداری داخوازیی نەتەوەیی خۆی ببێت. لە هێزێکی سیاسیی نوێی سەر شانۆی عێراق و ناوچەکەوە، ببێتەوە بە هێزێکی پاسیڤی سیاسی، یان هێزێکی ژێر کۆنترۆلی دەوڵەتی داهاتووی عێراق. واتا هەموو توانای سیاسی، مرۆیی، ئابووری و عەسکەریی گەلی کوردستان لەناو توانای سیاسی و ئابووری و عەسکەریی عێراقدا بتوێتەوە و بۆ قازانجی عێراق، نەک گەلی کوردستان، بەکار بهێندرێن.

بەڵام لە گەڵ هەموو ئەمانەیشدا ئیمڕۆ دەرفەتێکی هێندە دەگمەن بۆ چارەسەری کێشەی نێوان کوردستان و عێراق ڕەخساوە کە لە مێژووی هەشتا ساڵەی دروستکردنی دەوڵەتی عێراقدا وێنەی نەبووە. دەوڵەتی عێراق تەنیا لە لایەن هێزی ئامریکا و هاوپەیمانانییەوە نەڕوخێندراوە، بەڵکو لە لایەن ئەوانەوە و بە کۆمەکی

ئەوان دروست دەکرێتەوە. ئەوەی لە عێراقدا بڕیاردەرە هێزی ئامریکا و هاوپەیمانانییەتی نەک ناسیۆنالیزمی شۆڤێنیی عەرەبی و هێزە ئیسلامییەکان. بەجیهانیبوونی پرسی عێراق دەبێت بە مانای بەجیهانیبوونی پرسی کوردیش بێت. کورد وەک نەتەوەیەک، کە لە لایەن دەوڵەتی عێراقەوە توشی جینۆساید و وێرانکردنی وڵاتەکەی کراوە، مافی قانوونی و سیاسیی خۆیەتی کە داوای گەرەنتی و پاراستن بکات. بیەوێت خۆی چارەنووس و داهاتووی سیاسیی خۆی بڕیار بدات. ئیمڕۆ گەلی کورد لە شەڕ و پەلامار و مەترسی جینۆساید دەربازی بووە و گۆڕدراوە بە گەلێکی چالاکی سیاسی. بەشداربوونی کورد لە ڕوخاندنی دەوڵەتی بەعسدا، وەک بەشێک لە هێزی هاوپەیمانان و شەڕی تیرۆریزمدا، سەلماندی کە کورد بەرژەوەندییەکی هاوبەشی لەگەڵ ئەمریکا و هاوپەیمانانیدا هەیە و شایەنی ئەوەیە لە ناوچەکەدا حیسابی بۆ بکرێت و تەنانەت پشتی پێ ببەسترێت. ئێستایش کە هەوڵی دروستکردنەوەی عێراقێکی نوێ و دیموکرات دەدرێت گەلی کوردستان دەتوانێت، بە قازانجی بەدیموکراتیکردنی عێراق و سێکولاریزم (عەلمانییەت) گرنگترین و بەکارترین لایەن بێت. لە ڕاستیدا نە عێراق بەبێ کورد دروست دەکرێتەوە، نە پرۆسەی بەدیموکراتیکردنی عێراق و بنەبڕکردنی مەترسی تیرۆر و پێشگرتنی خولیای هەیمەنەی ئیسلامی سیاسیی بەبێ بەشداربوونی کورد سەردەگرن. ئامریکا لە عێراقدا دۆستێکی لە گەلی کوردستان باشتری نییە. گەلی کورد دەتوانێت ببێتە ئەو هێزەی کە، لە ستراتیژیای نوێی ئەمریکا و ڕۆژئاوا لە ناوچەکەدا، وەک هاوپەیمان حیسابی بۆ بکرێت. سەرەنجام بەرژەوەندییەکانی لەبەرچاو بگیرێن. ئەمانە هەموویان فاکتەری گرنگن کە نوێنەرانی سیاسیی کورد دەتوانن بە قازانجی چارەسەری ڕەوا و یەکجارەکیی پرسی کورد سودیان لێ وەربگرن. لە پاڵ ئەمانەدا فاکتەرێکی دیکەی گرنگ ئەوەیە کە گەلی باشووری کوردستان لە بەرامبەر هەڕەشەی شۆڤێنیزمی عەرەبی و مەترسی هەیمەنەی ئیسلامی سیاسیی شیعە و سوننەدا، لە بەرامبەر تیرۆر و شاڵاوی کولتووری خۆتەقاندنەوەدا، بە هۆشیارییەکی قووڵی نەتەوەیی و سیاسییەوە پشت لە مێژووی ناکۆکی و دووبەرەکیی دەکات و بەرەو تەبایی و یەکگرتنەوەی نەتەوەیی دەڕوات. ئامادەیە یەکگرتووانە، داکۆکی لە ماف و ئازادیی خۆی و وڵاتەکەی بکات. لەگەڵ ئەواندا بە ملیۆنان کورد لە بەشەکانی دیکەی کوردستان و ئەورووپادا دەتوانن ببنە پاڵپشتێکی گەورەی گەلی باشووری کوردستان.

ئەگەر ئێستا ئامریکا، بەو پێیەی لە ڕووی قانوونییەوە لە ڕەوشی سیاسیی عێراق بەرپرسیارە، ناڕاستەوخۆ بووبێتە لایەنێکی کێشەی نێوان عێراق و کوردستان، لەمانگی جونی (حوزەیران)ی ساڵی 2004 بەدواوە لەم مەسئولییەتە دەرباز دەبێت و دەسەڵاتی سیاسی تەسلیمی حکومەتێکی شەرعی دروست دەکات. دوای ئەوە ناکرێت ئامریکا بە قازانجی دەوڵەتی عێراق تەرەفێکی کێشەکە بێت. دیارە ئەوەی ئێستا بۆ ئامریکا گرنگە پێش هەر شتێک ئارامی و ئاسایشی عێراق و کرانەوە و بەدیموکراتیکردنی کۆمەڵی عێراقە. ئەگەر ئامریکا، بە پێی بەرژەوەندیی ستراتیژی و سیاسیی خۆی، پلانێکی تایبەتی بۆ کوردستان نەبێت، ئەوا بەلایەوە زۆر گرنگ نییە ئەگەر کورد لە عێراقی داهاتوودا قەوارەیەکی فیدراڵیی خاوەن جیۆگرافیای خۆی هەبێت، یاخود کورد تەنیا بەوە ڕازی دەبێت کە، وەک هاووڵاتییەکی عێراقی، مافی ئازادی و هاووڵاتیبوونی بۆ دابین بکرێت. ئەوە گرفتی خەڵکی کوردستانە، نەک ئامریکا، کە بە چ شێوەیەک دەیانەوێت لە چوارچێوەی عێراقدا بژین؛ بە واتایەکی دی خەڵکی کوردستان، نەک ئامریکا، دەبێت چارەنووسی سیاسیی خۆی و شێوەی پێکەوەژیانی لەگەڵ گەلی عەرەبی عێراقدا دیاری بکات. ئەگەر ئێمە خۆمان پێ لەسەر مافی نەتەوەیی خۆمان دانەگرین، ئەگەر هەوڵ نەدەین بە ئامریکا بسەلمێنین کە دیموکراتی و ئارامی لە عێراقدا، بەبێ مافی نەتەوەیی و نیشتمانی گەلی کوردستان سەرناگرن، ئەوا نابێت چاوەڕوانی ئەوە بین کە ئامریکا ئەم کارەمان بۆ بکات. ڕاستە لە کێشەی نێوان عێراق و کوردستاندا پرینسیپە سیاسی، قانوونی و ئەخلاقییەکان ئەوە لە ئامریکا دەخوازن کە (بە هەمان شێوەی باشووری سودان) پشتگیری لە لایەنی ستەملێکراو و جینۆسایدکراو بکات، بە تایبەتی کە کورد هێشتا هاوپەیمانێکی ئامریکایە. دیارە مرۆڤ ناتوانێت لە سیاسەتدا تەنیا پشت بەم پرینسیپانە ببەستێت. بەڵام ئەگەر ئامریکا ئامادە نەبێت ئەم کارە بکات ئەوا باوەڕ ناکەم هەوڵ بدات بە زەبری هەڕەشە و فشار ئیرادەی شۆڤێنیزمی عەرەب بەسەر کورددا بسەپێنێت. ئامریکا لە خراپترین حاڵەتدا، دەتوانێت بێلایەنانە سەرپەرشتیی وتووێژی نوێنەرانی عێراق و کوردستان بکات و گەرەنتی پارێزگاری و بەجێگەیاندنی هەر ڕێکەوتننامەیەکی نێوانیان بێت. کەواتا ئێمە دەتوانین بڵێین کە شێوەی چارەسەری کێشەی نێوان کوردستان و عێراق، مەرجەکانی پێکەوەژیانی ئارەزومەندانەی گەلی کوردستان و عێراق، تا ڕادەیەکی زۆر پەیوەندیی بە خۆمانەوە هەیە. ئایا ئێمە ئامادەین توانای سیاسی و ئابووری و مرۆیی خۆمان و ناسنامەی نەتەوەیی خۆمان لەناو تواناکانی عێراق و ناسنامەی عێراقیدا بتوێنینەوە، یان دەمانەوێت وەک یەکەیەکی نەتەوەیی و جیۆگرافی لە ناو عێراق و ناوچەکەدا ڕۆڵی خۆمان بگێڕین؟ ئایا ئێمە سوور دەبین لەسەر ئەوەی کە خۆمان چارەنووسی سیاسیی خۆمان بڕیار بدەین یان ڕازی دەبین، لە جیاتی خۆمان، لە بەغداوە چارەنووسمان بڕیار بدرێت؟

* * *

عێراق له سه‌ره‌تای دروستکردنییه‌وه هاوئاهه‌نگیی نه‌ته‌وه‌یی و مه‌زهه‌بی و بوونی هه‌ستی هاوچاره‌نووسی و توانای پێکه‌وه‌هه‌ڵکردنی نه‌ته‌وه‌یی تێدا نه‌بووه. ئامانجێکی هاوبه‌ش گه‌لانی عێراقی به‌ره‌و دروستکردنی ده‌وڵه‌ته‌که نه‌بردووه. ده‌وڵه‌ت له‌باتی ئه‌وه‌ی به‌رژه‌وه‌ندیی هاووڵاتیان بپارێزێت و ته‌بایی نه‌ته‌وه‌یی و کولتووری و کۆمه‌ڵایه‌تی له نێوان گه‌لانی عێراقدا دروست بکات خۆی بۆته هۆکاری لێکدابڕان و قووڵکردنه‌وه‌ی کێشه نه‌ته‌وه‌یی و مه‌زهه‌بی و کۆمه‌ڵایه‌تییه‌کان. سته‌م و کولتووری سیاسیی هه‌شتا ساڵه‌ی ده‌وڵه‌تی عێراق به‌رامبه به گه‌له‌کانی دیوارێکی سایکۆلۆژی و سیاسیی له نێوان گه‌لانی عێراقدا (به تایبه‌تی له نێوان گه‌لی کوردستان و گه‌لی عه‌ره‌بدا) دروست کردووه که توانایه‌کی زۆری بۆ پێکه‌وه‌ژیانیان نه هێشتۆته‌وه. ئه‌گه‌ر شیعه‌کان و سوننه‌کان بتوانن له‌سه‌ر دابه‌شکردنی ده‌سه‌ڵات پێک بێن ده‌شێت ئاسانتر گرفته‌کانی نێوانیان چاره‌سه‌ر بکه‌ن، چونکو له دوائه‌نجامدا عێراق ده‌ربڕی ناسنامه‌ی ئه‌وان و عێراقی ئه‌وانه. به‌ڵام کێشه‌ی نێوان عێراق و کوردستان ناوه‌رۆک و سروشتێکی دیکه‌ی هه‌یه. ئه‌مه کێشه‌ی خاک و زمان و کولتوور و ناسنامه‌یه، نه‌ک مه‌سه‌له‌ی ده‌سه‌ڵات. به‌شداریی کورد له ده‌سه‌ڵاتدا، چه‌ند به‌هێز بێت، ناتوانێت به ته‌نیا پرسی نه‌ته‌وه‌یی کورد چاره‌سه‌ر بکات، له هه‌موو حاڵێکیشدا ده‌بێت وه‌ک به‌شێک له چه‌سپاندنی مافی نه‌ته‌وه‌یی و نیشتمانی کورد بێت، نه‌ک له‌سه‌ر حیسابی پرسی کورد. ئه‌م به‌شداربوونه ته‌نیا به په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ ئه‌و ماف و ستاتوسه سیاسی و قانوونییه‌ی گه‌لی هه‌رێمی کوردستان پێی ده‌گات ده‌توانێت مانای هه‌بێت و به‌رده‌وام بێت. بۆیه هه‌ر شێوه چاره‌سه‌رێکی پرسی کورد له عێراقدا ئه‌گه‌ر پشت به پرینسیپی مافی خۆبڕیاردانی چاره‌نووسی گه‌لی کوردستان و پێکه‌وه‌ژیانی ئاره‌زوومه‌ندانه نه‌به‌ستێت و سنوورێکی فیدالیی نه‌ته‌وه‌یی و جیۆگرافی بۆ کوردستان ده‌سته‌به‌ر نه‌کات، ئه‌وا چاره‌سه‌رێکی نیوه‌چڵ ده‌بێت و سه‌ره‌نجام کێشه‌که سه‌رهه‌ڵده‌داته‌وه، یان کورد ده‌کرێته هێزێکی لاوه‌کی و په‌راوێزیی ئه‌وتۆ که جگه له ئینديماجکردن له‌گه‌ڵ عێراق و توانه‌وه له ناو کۆمه‌ڵی عه‌ره‌بیی عێراقدا ڕێگایه‌کی دیکه‌ی له‌به‌رده‌مدا نه‌بێت.
ئه‌سڵی پرسیاره‌که ئه‌مه‌یه:

ئایا ئێمه ببین یان نه‌بین؟

2004-2-27

----

*بڕوانه: تقرير التنميه الانسانيه العربيه للعام 2003 / له سایتی www.un.org/arabic

**له نووسینێکی دیکه‌دا به درێژی باسی ئه‌م دیارده‌یه‌م کردووه. بڕوانه: کولتوور و ناسیۆنالیزم- ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلێمانی2003